

И списанието действително провежда тази линия. Когато се оценява „Изкуство и критика“ трябва да се има предвид, че след избухването на Втората световна война, и особено след нападението на хитлеристите на Съветския съюз, не може да става и дума за легална изява на пролетарската и борческа антифашистка литература. Писателите са принудени да си служат с иносказателен, езоповски език. Но когато в поемата „Мечта“ (кн. 4, 1940 г.) Хр. Радевски задава въпроса — кой победи през последната война и отговаря:

Победиха народите.
И човекът навред сега
е свободен. . .

читателите прекрасно разбират за каква победа става дума, какви идеали за човешка свобода ще възтържествуват според поета след войната! Призив за активно участие в епичната битка на народите е и стихотворението на Радевски „Моят стих“ (кн. 10, 1938 г.):

Настават войнствени, пожарни дни
бъди готов за своя дълг заветен!
Ако умреш — като герой падни,
останеш ли — живей през вековете.

Сп. „Изкуство и критика“ до голяма степен допринася за сближаването на двете враждуващи групировки от периода на „Кормило“, дава възможност на наказаните тогава писатели да продължат своята творческа изява. Тук Г. Караславов печата първия откъс от бъдещата своя епопея „Обикновени хора“ под заглавие „Роден край“. Разбира се, за някакво пълно разбирателство не може да се говори. За съжаление то не се постига и по-късно! Но в „Изкуство и критика“ сътрудничат Т. Павлов, Кр. Белев с очерк за Съветския съюз, който е спрял от цензурата, Л. Стоянов с материали от международното движение за мир, Ив. Мартинов и др. Писателите комунисти критикуват списанието за известна непоследователност и изявяват стремеж да го превърнат изцяло в свой орган.¹ Но това са „вътрешни противоречия“, те не изменят общата положителна оценка за неговата дейност, за неговата роля като трибуна на прогресивната и антифашистка литературна мисъл през един от най-тежките периоди от новата ни история. Особено голяма роля списанието изиграва за подкрепа на младите литературни сили, започнали своята дейност в пролетарските и антифашистки литературни издания. В „Изкуство и критика“ се утвърждават като писатели П. Вежинов, В. Петров, Б. Райнов и др.

Сътрудници на списанието са и едни от най-видните прогресивни демократични писатели, които не стоят на борчески антифашистки позиции, но не приемат и фашистката диктатура и със своето творчество обективно подпомагат борбата против реакцията — К. Петканов, Г. Райчев, Ст. Загорчинов, Св. Минков, Ат. Далчев, Ив. Хаджийски, Ем. Станев и др. В списанието са отпечатани репродукции от картини на едни от най-видните прогресивни български художници — П. Георгиев, Илия Бешков, Иван Милев. Списанието става притегателен център за прогресивните дейци на литературата и изкуството. Не случайно Вл. Василев заема рязко отрицателно отношение към „Изкуство и критика“, забранява на писателите от кръга на „Златорог“ да сътрудничат в него.

Решаващ фактор за оставане на Г. Цанев на прогресивни позиции (дори в „Златорог“ той пише статия за социалистическия реализъм), за скъсване с Вл. Василев и създаване на „Изкуство и критика“ изиграва победният ход на социалистическата революция в Съветския съюз, успехите на съветската

¹ Виж: Т. Павлов, Поезията на Вл. Маяковски. . . , 1940 г., стр. 80, 81 и др.

литература и изкуство. През целия период на своята литературно-критична дейност той следи развитието на съветската литература, на съветското литературознание. Една от задачите на „ЛИК“, където Цанев е редактор, е популяризиране на съветската литература. Когато се установяват дипломатически връзки с СССР и в София пристига Ф. Разколников, редакцията на „ЛИК“ посвещава цялата първа страница на бр. 9 на съветската литература под рубриката „Литературна среща с Ф. Разколников“. В статията на Г. Цанев „Руската литература у нас“, публикувана на уводно място, се казва: „Днес, когато се възстановяват нормалните дипломатически и културни отношения между България и Съветска Русия, уместно би било да се напомни, каква тясна връзка е съществувала винаги между руската литература и нашата.“¹ Цанев проследява историческите етапи на културните връзки между двата народа — влиянието на древната българска култура в Русия, значението на руската литература за зараждането и развитието на новата българска литература: „Руската литература съпътствува и напътствува нашата от нейния младенчески период, та дори до нейната зрялост. Тя стои над люлката на нашата поезия.“

Но критикът все още не е изживял някои предубеждения, наслоени от „Златорог“. Обявявайки се за укрепване на българо-съветските литературни връзки, той проявява неразбиране на основната същност на културния живот в СССР, на ленинския принцип за партийността и партийното ръководство на литературата и изкуството. „Руският писател — пише критикът — вече създава, че не може и не бива да се държи пасивно и сляпо само „за генералната линия“, която може да се мени често, а да следва по-трайните тенденции в разволя на живота.“

През периода на „Изкуство и критика“ резервите по отношение на партийното ръководство на съветската литература отпадат. Животът потвърждава, че своите успехи тази литература гради в отразяването на „трайните тенденции в разволя на живота“, но тези тенденции не са в противоречие с „генералната линия“, с партийността и партийното ръководство на литературата, а напротив, именно ленинските принципи осигуряват следването на тия тенденции! Пропагандирането на съветската литература става една от задачите на списанието. В своите спомени Г. Цанев пише: „Между другото една от задачите на списанието беше да помества статии и сведения за класици на руската литература и за съветски писатели, както и да дава преводи от тях. Това обаче не беше тъй лесно. Още когато получих разрешението, аз бях строго предупреден от секретаря на министър-председателя Къосеиванов, че то се дава само зарад авторитета на старото книгоиздателство „Христо Г. Данов“, което поемаше издръжката на „Изкуство и критика“, и че в списанието няма да се позволяват никакви статии и художествени произведения с комунистически идеи.“ При това положение всеки превод от съветски автор е нарушение на този режим. „Така — продължава Цанев — в юнската книжка на „Изкуство и критика“ (1939) беше сложено стихотворението на Александър Жаров „Новият май“, преведено от Бленика. Цензорът го зачерта и беше страшно ядосан, не искаше дори да разговаря с мене. Няколко дни ходих при разни началства в цензурата, разправяхме се дълго, докато най-после стихотворението беше пуснато с изричното предупреждение — втори път да не им представяме подобни неща. Ние обаче все пак им представихме.“²

Редакцията на „Изкуство и критика“ посреща като истински празник откриването на първата изложба на съветската книга в България на 30 октомври 1938 г. Тя оценява това като най-важно събитие след установяване

¹ ЛИК, 28 ноември 1934 г.

² Г. Цанев, Традиция и новаторство, 1965 г., стр. 294—295.

на дипломатическите отношения между двете страни. Впечатлението от изложбата редакцията предава с думите: „Всичко свидетелствува за интензивен и (широк културен живот, за духовно творчество, което може да изненада някои“ (кн. 9, 1938 г.)

В информацията няма и помен от разграничението между руската класическа и съветска литература. Съветската литература е законен наследник и продължител на традициите на руската литература, на литературата на народите на СССР. „Очевидно, новото руско общество иска да използва нашироко културата на всички народи — стари и нови.“

Редакцията на „Изкуство и критика“ на дело прави всичко възможно за укрепване на българо-съветските литературни връзки. Тя изпраща пет екземпляра от списанието на ВОКС и отделно един на видния съветски учен българовед Н. С. Державин. В спомените си Г. Цанев публикува благодарственото писмо на ВОКС за изпращаните екземпляри от списанието, в което се казва: „Всесъюзното общество за културни връзки с чужбина Ви изказва дълбока благодарност за редовното изпращане на Вашето интересно списание и би било крайно радостно, ако има възможност да Ви изпраща в замяна на това което и да е от нашите съветски издания. Молим Ви да ни посочите, какви периодически издания Вие бихте желали да получите от нас през 1940 г.

Освен това, ние можем да Ви изпращаме неголеми статии на руски или френски език на всяка интересуваша Ви тема за съветската литература, изкуство, театър и т. н.“¹

В своята литературно-критична дейност редакторът на „Изкуство и критика“ все повече и повече се стреми да следва методологията на съветското литературознание. В спомените си Г. Цанев изрежда един голям списък от книги на съветски автори, които успява да си набави или прочете през оня период. „От списанията можах да си купя отделни книжки от „Красная новь“ и „Звезда“ и да получавам по-редовно почти цели годишници от „Литературный критик“ и „Новый мир“. На тия две списания дължа извънредно много: чрез тях задоволявах интереса си към развитието на съветската литература, запознах се с творчеството на редица писатели и с постиженията на съветското литературознание. В „Литературный критик“ през 1935 и 1936 година между многото рецензии и литературно-критически изследвания се поместваха и теоретични статии по проблеми на изкуството и литературата. Тук се разискваха проблемите на реализма и особено на социалистическия реализъм, на историческия роман.“²

Статиите на Цанев в „Изкуство и критика“ потвърждават изцяло тия думи. Още в програмната статия в книжка първа „Нашият литературен живот“ той пише: „Известни са в Съветска Русия така наречените „дискусии“ по литературните събрания и в периодичния печат. Всъщност, разискванията по литературни и културни въпроси изобщо в Русия са най-бурни, най-оживени и обикнати от всички.“

Успехите на съветския исторически роман дават възможност на Цанев в статията „За историческия роман“ (кн. 1, 1942 г.) да стигне до следните обобщения: „Но увлечението от исторически сюжети се явява не само в моменти след катастрофа. То може да настане и когато един народ се преустройва изобщо, когато се готви да поеме нови пътища.“ В такъв именно период на подем в СССР процъфтява историческият роман, заема важно място в развитието на съветската литература: „Дори в Съветска Русия — продължава

¹ Г. Цанев, Традиция и новаторство, стр. 297.

² Г. Цанев, Традиция и новаторство, стр. 293.

Цанев — един от най-хубавите романи е „Петър първи“ от Алексей Толстой“. Нека не се забравя, че тия думи са писани през 1942 година!

За превода на тоя първокласен исторически роман на български Цанев пише специална рецензия (кн. 4, 1938 г.), в която остро критикува преводача В. Павурджиев. Казаното в рецензията обаче надхвърля далеч рамките на отделния литературен факт. Тя служи по-скоро като повод за автора да разкрие той своето отношение към руската и съветската литература. „Делото на руския писател — пише Цанев — е било винаги близко до интересите на нашите читатели. Значението на руската литература за нас лежи в нещо много по-голямо от онова, което наричат обикновено, литературно влияние. Защото нейното въздействие минава границите на художественото творчество и се простира в пределите на обществения, културния, дори религиозния живот на българина, то засяга изцяло неговия дух, възпитава неговото гражданско и нравствено съзнание.“

И тук, както и в информацията за откриване изложбата на съветската книга, не само че не се разграничава класическата руска от съветската литература, но напротив — подчертава се, че победата на социалистическата революция в Русия прави съветската литература още по-близка и необходима за българския читател. Тази литература е предпочитана у нас не само защото болшинството от нашата интелигенция се ползва свободно от руския език, не само защото руската литература ни е родствена като славянска, но и защото тя е „най-богата по мисъл и чувство, защото в нея трептят най-важните въпроси на изкуството и живота, защото тя решава обществени и нравствени проблеми и е наситена с дълбока и рядка човечност. . . Руските писатели — от Пушкина през Лев Толстой до Мих. Шолохов са любими автори у нас. По лесно обясними причини, интересът към руската литература днес е особено изострен.“

В статиите „Бележки за стила на белетриста“ (кн. 1, 1941 г.) и „За историческия роман“ (кн. 1, 1942 г.) Цанев се позовава на изказвания от Л. Толстой и А. Пушкин, на тяхната творческа практика. Когато у нас излиза новият превод (пети по ред!) на „Евгени Онегин“ Г. Цанев пише обстойна рецензия (кн. 7, 1942 г.), около която се разгръща цяла дискусия.

Развитието на съветската литература, успехите на съветските писатели са солиден аргумент в литературните дискусии у нас за защита на социално-значимата литература, на материалистическите, марксистко-ленински позиции в естетиката. Когато Хр. Радевски иска да докаже, че в литературата, в това число и в детската литература, писателят трябва да изхожда от определен мироглед, да преследва определени цели, той се позовава на творчеството на К. Чуковски, когото нарича „класик на детската поезия“: „Съвременният класик на детската поезия Корней Чуковски разправя, как всичките негови прекрасни поеми за деца чисто и просто са му поръчани от деца, как когато ги е писал, той е отмервал всяка дума — да бъде разбрана от малките. Но този предварителен план на работата му, този умисъл в неговите поеми не убива огромната им педагогическа и художествена стойност. Напротив, по-хубави работи за деца от съвременен автор едва ли са написани“ (кн. 5—6, 1942 г.)

В статията си „Преводаческото изкуство“ (кн. 3, 1938 г.) Д. Осинин сочи за пример Съветския съюз, където теорията и практиката на преводаческото изкуство са на завидна висота. По-специално той се позовава на книгата от К. Чуковски „Искусство перевода“.

Съветската културна политика печели симпатиите и на учени, които стоят твърде далеч от политическите и литературни борби. Така д-р Христо М. Данов в статията „Изучаванията на древността в Съветска Русия“ (кн. 9, 1938 г.) говори с дълбоко уважение за голямата дейност на съветските учени по издаването на литературните паметници от древността: „За да се задоволи тази нужда

в СССР е сторено в последните 20 години твърде много или във всеки случай повече, отколкото преди това. Може смело да се каже, че са издадени почти всички първенци на античната литература в полезни и добри руски преводи.“

Колко отблизо се следи в България развитието на съветската литература и литературно-критична мисъл показва рецензията на Б. Нонев за труда на Л. Тимофеев „Теория на литературата“, излязъл вече като отделна книга на български. Рецензентът оценява високо изследването на Тимофеев. То не е само един успех за автора, а принос в осмисляне естетиката на социалистическия реализъм: „Това е един отличен опит да се даде в най-достъпна форма естетиката на новата реалистична литература.“

Книгата на Тимофеев е характерна за новия етап, на който се намира съветското литературознание. „Тимофеев се е запазил от грешките на формалистите, работили в същата насока преди него, и това дава на труда му още по-голяма цена“ (кн. 4—5, 1941 г.). Но това, което прави особено силно впечатление от рецензията на Нонев, е големият списък от книги по проблемите на теория на литературата, които той цитира: „Теория литературы“ (4 издание 1928 г.) от Б. Томашевски, „Теория литературы“ (1940 г.) от Г. Н. Поспелов, „Введение в стилистику“ (1937 г.) от М. А. Рибников, „Основы стиховедения“ (1924 г.) от В. Брюсов, „О стиле“ от В. Томашевски (1929 г.), „Проблемы стихотворного языка“ (1931 г.) от Ю. Тинянов, „Теория стиха“ (1939 г.) и „Проблемы стиховедения“ (1931) от Л. Тимофеев!

От голямо значение за привличане на все по-широк кръг от почитатели на съветската литература е фактът, че с изграждането на социализма в СССР, с тържеството на марксизма-ленинизма, на социалистическия реализъм в литературата, вътрешно груповските ежби сред съветските писатели стихват, усилията са насочени към творческа дейност. Преодолява се влиянието на буржоазната и дребно-буржоазна идеологии, както и увлеченията на пролеткултовци и раповци. В оценката на литературата се изхожда от един по-широк, истински научен критерий — от приложението на ленинската теория на отражението в областта на изкуството. В кн. 1 на „Литературный критик“ за 1939 г. излиза специална статия „Ленинската теория на отражението и литературата“. С гордост можем да отбележим, че не малък дял в това отношение има и дейността на видния български философ и естет Т. Павлов, чиято „Теория на отражението“ вече е излязла на руски език в СССР!

Съветската литературна критика оценява вече много по-конкретно и вярно и литературните явления в капиталистическите страни, изхождайки не само от субективните пожелания и стремежи на пролетарските писатели в тези страни, но от цялата сложност на общественно-политическия и литературен живот. Така в кн. 7—8 на сп. „Интернациональная литература“, 1940 г. редом със стихотворението „Изповед“ на пролетарския поет Н. Ланков и „Гусларска“ от Л. Стоянов е публикуван преводът и на една от най-хубавите творби на голямата българска поетеса Е. Багряна „Потомка“. Подобен факт би предизвикал цяла „революция“ в 20-те или началото на 30-те години както сред съветските, така и сред българските пролетарски творци! В бр. 1 за 1941 г. на същото списание се дава подробна информация за чествуването на Л. Толстой в България. И тук изцяло е преодоляна сектантската ограниченост, характерна за практиката на раповци! В информацията се съобщава за публикуваните у нас статии на М. Арнаудов, Д. Янакиев, Ст. Каракостов и др. Подробно се разказва за тържественото чествуване на Л. Толстой в Пловдив: „На това утро с доклад за живота и творчеството на Толстой излиза известният български писател Людмил Стоянов.“¹

¹ Интернациональная литература, № 1, 1941 г., стр. 190.

Днес ние знаем, че през същия този период в СССР са подложени на репресии десетки творци, че жертви на тия репресии стават не малко видни съветски писатели. Слухове за това достигат и до България. Но срещу страната на съветите са изсипвани толкова хули и клевети, че прогресивните културни дейци у нас посрещат с възмущение тия слухове. Те твърдо вярват, че Съветският съюз върви по пътя, начертан от Ленин! Тази увереност специално за областта на литературата и изкуството намира израз в рецензията на Хр. Радевски за книгата на Ан. Луначарски „Класиците на руската литература“. Луначарски е един от най-популярните и авторитетни съветски критици в България. Първата статия от неговата книга, рецензирана от Радевски, е „Ленин и литературознанието“, в която се разкриват ленинските принципи, научната методология на литературната наука. Цялата книга на Луначарски е пропита от ленинските разбираня за литературата и литературното наследство. Луначарски оприличава младата съветска литература на малко дъбово дръвче. Някои все още не могат да го различат сред тревата, но то расте, възвисява се. „Това е писано — пояснява Радевски — през 1924 г. Днес в руската литература има произведения, които обещават висотата, за която предсказваше Луначарски (кн. 7, 1938 г.).“

Радевски може с пълна увереност да заяви това на читателите, защото той е превел вече произведенията на 51 съветски поети, които издава в първата антология на руската съветска поезия у нас. Качеството на тая поезия и на преводите е такова, че антологията бива оценена като положително явление дори в „Златорог“. След като изтъква мястото и ролята на литературата в съветското общество и изказва съжаление, че тази литература малко се познава у нас, Г. Константинов пише: „Г-н Хр. Радевски прави може би първия сериозен опит за по-смислено представяне пред българския читател на образци от съветската руска поезия. Той между младите наши поети и литератори изпъква и със своята жива, трайна заинтересованост към изкуството на днешна Русия; познава доста добре линиите, по които то се движи, познава и изпъкващите негови творби. Това личи от сбития, но прегледен негов предговор към антологията.“¹

В оценките за отделните съветски писатели в „Изкуство и критика“ Горки и Маяковски заемат почетно място. През 30-те години целият литературен печат в България — прогресивен и буржоазен, макар и от различни позиции, осветление и намерения, изтъква Горки като най-виден съветски писател. Неговото име се изброява редом с имената на класиците Пушкин, Гогол, Толстой, Чехов. Горки е олицетворение на живата връзка и приемственост между класическата руска и новата съветска литература. В споменатата вече рецензия на Г. Константинов за антологията на руската съветска поезия се казва, че Максим Горки „заема изключително място“ в съветската литература. Нецо повече, като основоположник на социалистическия реализъм Горки стои начело на съветското изкуство, на съветската култура въобще! В статията на Хр. Радевски за К. С. Станиславски (кн. 7, 1938 г.) се цитират думите на великия режисьор за ролята на Горки в изграждането на МХАТ: „Главният начинател и създател на обществено-политическата линия в нашия театър бе А. М. Горки.“

Този въпрос се разглежда и в статията „Реализмът в съветския театър“ от М. И. (кн. 1, 1941 г.). Основната мисъл в нея е, че съветският театър се развива по реалистичен път, че в основата на тоя театър лежи драматургията на Горки и практиката на Художествения театър. По-късно това гледище до голяма степен се абсолютизира и нанася вреда на съветския театър, пречи

¹ Златорог, г. XX (1939), кн. 1, стр. 45.

за изявата на различните стилове, на различните творчески индивидуалности на съветските театрални дейци. Но авторът на посочената статия е далеч от подобно канонизиране естетиката на съветското изкуство. След като цитира известни критични бележки на Горки за работата на режисьора Б. Захава върху пиесите „Егор Буличов и другите“ и „Достигаев и другите“, авторът предупреждава: „Това осъждане от Горки на някои похвати съвсем не означава, че той изобщо е бил против всякаква гротеска, против всякакво театрално заостряне. Горки се опълчава само против тяхното неоправдано използване. Образите на Горкиевите пиеси изискват, преди всичко, задълбочено, подробно, премислено и точно психологическо разкритие. Социалната характеристика на персонажа трябва органически да се съчетае с индивидуалната.“ Нещо повече — авторът бърза да предварди читателите от погрешни изводи, от отъждествяване индивидуалните особености на Горки като писател с естетиката, с изобразителната система на новото изкуство: „Реализмът като основен метод в съветския театър съвсем не е някаква тясна догма, която се ограничава в творческите потенции на отделните театри. Напротив, именно реалистичното направление в театралното творчество в Съветския съюз определя изумителното разнообразие от конкретни форми на проявите му.“

Както се вижда, теоретичната постановка на въпроса е напълно в духа на съвременните разбирания за богатството и многообразието на изкуството на социалистическия реализъм!

Значението на Горки за изобразителното изкуство се разкрива в статията на Л. Д. (кн. 3, 1938 г.), която съсъщност е преразказ на съответна статия на М. Сокольников от съветското списание „Творчество“ (кн. 6, 1937 г.). Като велик писател и организатор Горки е преди всичко учител на съветските писатели, но „възгледите на Горки по отношение на литературата запазват своето значение и за дейците на останалите видове изкуства, защото същността на изкуството е еднаква във всичките му родове, — различават се само средствата и материалът“.

В „Изкуство и критика“ (кн. 1, 1938 г.) е публикувана и оценката на Ме Горки за „Бай Ганьо“. Известно е, че Горки недооценява това класическо произведение на българската литература. Но за да предпази читателите от погрешни изводи, редакцията напомня, че подобно на Горки и Короленко е имал отрицателно мнение за „Бай Ганьо“. „Очевидно, за чужденците произведението на Алеко няма онова внушение и онова значение, което има за нас.“

По-цялостно разбиранията на Горки за изкуството са разкрити в рецензията на Б. Нонев за книгата на Б. Бялик „Естетическите възгледи на Горки“. След като проследява основните възгледи на Горки за изкуството, намерили израз в неговата художествена практика и в теоретичните му статии и изказвания, Б. Нонев заявява: „Трябва да отбележим, че писаното и говореното от Горки е легнало в основата на естетиката на днешния социалистически реализъм“ (кн. 9, 140 г.). В същия брой на списанието са публикувани и част от спомените на Горки за Л. Толстой. В предната — осма — книжка на списанието в статията на Г. Цанев „Големите писатели за себе си“ се дават мисли на Пушкин, Гогол, Достоевски, Толстой и Горки.

Разбиранията на Горки за литературата и живота отдавна са навлезли в духовния свят на българската интелигенция, станали са нейно верую. Когато д-р М. Геновски в статията „Героят“ иска да определи същността на взаимоотношението между масата и героя, той се позовава на Горки: „Максим Горки определя своето отношение към тълпата така: Разгоряват се очите на хората и из тях свети пробуждащата се човешка душа и моето зрение също става широко и усетливо... Черпиш сили из откритите

пред тебе сърца, и тези сили обединяваш в едно сърце. . . Но в сливането с хората не се отдалечих от себе си, силите на духа ми се увеличиха много пъти“.

Със средствата на художествената публицистика тук се разкрива марксистко-ленинското разбиране, за личността и народа, за взаимоотношението между тях, разбиране, което е коренно противоположно на нитчанството, на фашистките теории за изключителната роля на фюрера. . .

Вярата на Горки в човека, в неговите сили и способности да се пребори с мерзостите на собственическия свят, натрупвани с хилядолетия в самия него, намират израз и в писмата на Горки до видни съветски писатели, публикувани в кн. 8, 1938 г. В едно от тях — до Вс. Иванов и К. Федин Горки пише: „Дявол да ги вземе всички пороци на човека заедно с добродетелите му — не с това той е значителен и скъп за мене — скъп ми е той със своята воля за живот, със своето чудовищно упорство да бъде нещо повече от самия себе си. . .“

Естетическите принципи на социалистическия реализъм, защитени от Горки теоретически и в художествената практика, стават творческа програма за прогресивните български писатели. Тия принципи Г. Бакалов издига като ръководно начало в своята статия „Изобразете героичното“. Тия принципи като позиция на автора и като художествена проблематика ние откриваме и в разказа на П. Вежинов „Лулата на Горки“ (кн. 5, 1940 г.). Главното в разказа е проблема за героизма, за величието и красотата на човека в подвига, в саможертвата в името на хората. Като награда за такъв подвиг на героя на разказа подаряват лулата, с която е пушил Горки, „най-големия човек“, „най-човечният“. И героят разсъждава: „Чувствах странна гордост от новото притежание и една чудна готовност да се пожертвам някой ден съвсем човешки, да се пожертвам за другите така чисто, както старецът пожертва своята лула.“

Когато Вежинов издава разказа в отделна книга, цензурата зачерква навсякъде името на Горки! Но тя не може да заличи дията, която буревестникът на революцията е оставил в съзнанието на българската интелигенция, на българския народ!

През 1940 г. се навършват 10 години от смъртта на Маяковски. Тази годишнина става повод за утвърждаване на истинското място, което поезията на Маяковски заема в съветската и световна литература. Едва с победата на социализма в СССР, с тържеството на социалистическия реализъм в съветската литература стана ясно колко прозорлив, колко съвременен е бил Маяковски, какъв новатор е той в поезията! Това дава възможност по новому да се оцени жизненият и творчески път на поета, да се видят още в неговото ранно творчество ония кълнове, които избухват и дават такъв обилен плод през годините на съветската власт. В статията „За кризата, за римата и за ритъма в поезията“ (кн. 6, 1939 г.) Хр. Радевски сочи не само коренната разлика между италианския и руския футуризм, но и различията сред самите руски футуристи: „Една част от руските футуристи, начело с Игор Северянин, се бунтуваха против старото само на естетична почва и останаха яростни защитници именно на стария ред по всички други пунктове. Друга част, начело с Маяковски, се проявиха като борци за нова форма, за нова естетика в името на новия ред в живота.“ По-нататък Радевски се позовава на изказванията на Маяковски за ритъма и римата.

Голям принос за еволюцията в отношението към Маяковски у нас, за разбиране същността на неговата поезия има Т. Павлов, който пише няколко обстоятелни статии за творчеството на поета, които издава през 1940 г. в отделна книга — „Поезията на Вл. Маяковски и някои основни въпроси на литературната теория и практика“.

Като поет новатор, утвърждаващ нови естетически принципи — принципите на социалистическия реализъм — Маяковски е представен и в антологията на руската съветска поезия, издадена от Радевски. В споменатата вече рецензия на Г. Константинов за антологията се казва: „Един от първите — Маяковски (за него Г. Радевски пише, че бил „поет с влияние в планетарен мащаб“) дава най-просто и стегнато болшевишкото схващане за поета:

Днес
 писател
 и поет е
само,
 който е полезен.
Дайте стих —
 и здрав и горд.
Днес поет е
 само онзи,
който пише марш
 и лозунг!

Рецензентът обяснява, че този стих не бива да се разбира буквално, че това е един поетичен образ. По-важно е да се разбере, че се е родила една нова поетика: „Сложено е началото на ново светоусещане, което ние не всеки път можем да разберем и оценим като поетична проява“.¹

Така е представен Маяковски и в статията на Малчо Николов „Есениновска дързост у наши поети“. Духът на новата съветска поезия авторът търси в „Дванадесетте“ на Блок. Но Блок „бе свързан с хуманизма на миналия век“. Истински основоположник на съветската поезия е Маяковски. Като пример на ново възприемане и отразяване на живота М. Николов цитира стиховете на Маяковски: „Нежные! — се провиква като от високого-ворител Маяковски — Вы любовь на скрипке ложите | любовь на литаври | ложит грубый. . . Бросьте! | забудьте, | плюньте | и на рифмы, | и на арии | и на розовый куст | и на прочие мелехлюндии | из арсеналов искусств“.²

Ето, това е вече мнението за Маяковски и в СССР и у нас — поет новатор, основоположник на метода на социалистическия реализъм в поезията! Предубежденията и клеветите срещу личността и делото на големия поет отстъпват място на признанието, на преклонението и възхищението от неговото творчество! При това неговото творчество не се абсолютизира и противопоставя на класическата руска литература, както вършеха това по-рано анархистично настроените писатели. В споменатата статия на М. Николов се казва, че Маяковски е „от коляното на нихилиста Базаров“. В литературната история е останала и квалификацията на раповци за Маяковски като спътник! За правилното отношение към поезията на Маяковски несъмнено положителна роля изиграва оценката на Сталин. Не бива обаче в никакъв случай тази оценка да се абсолютизира, да ѝ се придава някаква свръхестествена сила. Тя само подпомага утвърждаването на една истина. А тази истина, както изтъква проф. Г. Цанев³ се състои в това, че още от 20-те години, независимо от различните декларации, болшинството пролетарски и антифашистки, прогресивни писатели изпитват симпатии към Маяковски, признават неговата огромна роля за развитието на социалистическата литература!

Априлската книжка на „Изкуство и критика“ може с право да се нарече „маяковска“. В нея е публикуван преводът на стихотворението „Юбилейно“, направен от Хр. Радевски и голямата студия на Г. Цанев „Маяковски у нас“.

¹ Златорог, г. XX, (1939), кн. 1, стр. 46.

² Златорог, г. XXI, (1940), кн. 5, стр. 287.

³ В личен разговор, 16 декември 1966 г.

Хубаво е тук,
в страната на съветите,
и живеи,
и работи заедно.

Тия стихове от „Юбилейно“ на Маяковски отразяват не само патриотизма на съветския поет, радостта на съветските хора от победата на социализма. Те изразяват и отношението на прогресивното човечество към Страната на съветите!

Преди десетилетие, превеждайки статията на Маяковски „Как се правят стихове“ за „Наковалия“, Д. Полянов пропуска она част от нея, в която Маяковски иронизира пролетарските поети, своите съратници. Сега в „Юбилейно“ тоя мотив се повтаря, но нито преводачът, нито редакторът на списанието се боят, че тая ирония ще навреди на съветската литература. Българските писатели и читатели имат вече достатъчно добра представа за тази литература, в която Маяковски по право заема едно от първите места. Когато през 1940 година (бр. 2) редакцията на „Изкуство и критика“ запознава читателите с жизнения и творчески път на Е. Багрицки, тя изтъква като най-голямо негово достижение поемата „Песен за Апанаса“ и пояснява: „Тази поема е най-хубавото произведение не само на Багрицки, но е едно от най-популярните, най-хубавите произведения на съветската поезия. Тя е нещо като народен епос и стои наред с първите стихове на Маяковски.“ Творчеството на Маяковски е станало критерий за идейно-художествените завоевания на съветската поезия!

Десетгодишнината от смъртта на Маяковски се чествува в България в един момент, когато пролетарските и антифашистки литературни издания почти са спрени, когато възможностите за открита изява на антифашистката литературна мисъл са крайно ограничени. При тия условия прогресивните български писатели търсят нови форми, за да дадат израз на своето отношение към поета на революцията! В една информация, публикувана в „Литературна газета“, се казва: „Поезията на Владимир Маяковски е оказала голямо влияние на литературите на много народи. Неговите стихове и поеми са преведени на много чуждестранни езици. Интересът към съветската поезия и на първо място към произведенията на Маяковски нараства в чужбина с всеки ден. Сега във връзка с 10-годишнината от смъртта на Маяковски в много страни се устройват вечери, изнасят се доклади, посветени на паметта на великия съветски поет“.¹ По-нататък в информацията се съобщава, че в Съюза на съветските писатели е получено писмо, подписано от 18 български писатели, и се цитират пасажии от писмото. Заедно с писмото са били изпратени и преводи на произведения на Маяковски на български език, броеве от в. „Щит“, в които са публикувани материали за Маяковски. Информацията завършва с думите: „Сега в България е подготвен труд — „Влиянието на Маяковски върху българската поезия“. По всяка вероятност става дума за книгата на Т. Павлов, в която последната глава е „Маяковски у нас“.

На 14 април 1940 г. — деня на самоубийството на Маяковски — „Литературна газета“ помества изцяло писмото, за което съобщава. То се публикува и в кн. 4—5 с. г. на сп. „Иностранна литература“. Писмото носи заглавие „Предвестник на новата култура“. Наред с обръщението на трудовоборческите писатели до Горки и статията-некролог „Поклон“ пак за него, това писмо е един от най-ярките документи на братската дружба, на органическата връзка между съветските и прогресивните български писатели. Писмото надхвърля далеч рамките на един специфичен литературен документ. То свидетелства за будната политическа съвест на българските писатели, за техния интерна-

¹ Литературна газета, № 19 (870), 5. IV. 1940 г.

ционализъм, за тяхната вярогност към борбите на българския народ и на цялото трудово човечество, и естествено — за мястото и ролята на литературата и по-специално на съветската литература в тези борби! Ето превода на този документ:

„Маяковски — поетът на бъдещето, предвестникът на новата човешка култура е наистина най-добрият и най-талантливият поет на съветската епоха.

Десетгодишнината от смъртта на поета съвпада с новата империалистическа война, когато старият свят в хаоса на собствените си противоречия изгаря след себе си последните мостове, и когато идеалът, вдъхновявал поезията на Маяковски, намира милиони последователи по целия свят. Тя, тази поезия, ще изиграе сега огромна роля, тя ще проясни съзнанието и ще укрепи волята на най-широките народни маси за създаване на нова всемирна хуманна култура — съветска култура.

Значението на Маяковски като поет и организатор на мислите и чувствата на хората от съветската епоха ще расте все повече и повече в целия свят, който търси отговор на безчислените въпроси, поставени пред него от историческите събития.

Ето защо влиянието на Маяковски се простира далеч зад пределите на Съветския съюз и обхваща не само отделни поети, но и по-широки кръгове от интелигенцията. Важна задача на писателите от всички страни е да направят това влияние още по-голямо.

За буржоазията е напълно ясно значението на Маяковски и на неговата поезия за възпитанието на народните маси. Ето защо посредством своята драконоvsка цензура тя прави всичко, за да не допусне печатането на неговите произведения и да се замълчава неговото име.

Поезията на Маяковски е много популярна в България, неговото име е широко известно. Българските прогресивни писатели са правили и правят всичко за популяризирането на Маяковски като поет, художник на словото и носител на нови истини. Маяковски стана у нас известен в първите дни на Великата октомврийска революция, благодарение на преводите и статиите на рано погубения от реакцията млад поет Гео Милев, който наричаше Маяковски „футуристически тръбач на болшевишка Русия“.

Заедно със съветския народ и съветската интелигенция ние дълбоко тачим паметта на Маяковски. Ние обичаме неговата поезия. Десетгодишнината от неговата смърт е не само важна литературно-биографска дата, но и повод за запознаване на народните маси с дълбокото идейно съдържание, с което е наситена неговата поезия.

Людмил Стоянов, Гьончо Белев, Николай Хрелков, Ангел Тодоров Тодор Павлов, Мария Грубешлиева, Камен Зидаров, Крум Пенев, Камен Калчев — Корали, Пантелей Матеев, Сава Гановски, Кръстьо Белев, Никола Ланков, Димитър Хаджилиев, Пантелей Зарев, Славчо Васев, Ламар, Лозан Стрелков.

В текста, публикуван в „Иностранная литература“, определението на Гео Милев за Маяковски „футуристичен тръбач на болшевишка Русия“, думата „футуристична“ е пропусната! Има и някои други незначителни различия от стила характер, които показват, че преводите са правени от различни хора.

След около два месеца от публикуването на писмото в „Литературна гзета“ излиза нова статия (без автор) „В. В. Маяковски в България“. В нея се дава информация за четвърта книжка на „Изкуство и критика“ и по-специално за превода на „Юбилейно“ и за статията на Г. Цанев „Маяковски у нас“. Г. Цанев пише за голямата популярност на Маяковски в България, за характера и особеностите на неговото творчество, за неговото влияние на

много български поети, разглежда качеството на многочислените преводи от Маяковски на български език“.¹

Статията на Г. Цанев продължава традицията на Ив. Шишманов и Б. Пенев за разкриване значението и влиянието на руската литература за българския народ и българската литература, тя задълбочава и развива направеното вече от Г. Бакалов, Т. Павлов, Г. Караславов, Л. Стоянов и др. за изучаване творчеството на съветските писатели и тяхното влияние у нас. Тази статия запазва и до днес своята научна стойност. В първата част на статията се дава обща оценка за Маяковски, за неговия жизнен и творчески път, за неговата поетика. „Маяковски у нас. Тема, на която се пише или би могло да се пише — в много страни: толкова известно е в цял свят името на Маяковски. Не знаей дали има културна страна, дето да не са преведени негови работи. Малцина поети са привличали върху себе си вниманието на разноезични литературни среди с такава бързина, както авторът на „150 000 000“. Преодолял в своята собствена страна, с една рядка енергия, най-различни противодействия, той може в края на краищата да се наложи и да заеме централно място.“

Г. Цанев взема определено отношение по спора, който се води цяло десетилетие: „Макар и да започва своята литературна дейност като футурист преди голямата война, той израства след Октомврийската революция, развива се с нея и се оформи именно като поет на революцията. Неговият път е пример как една изключителна епоха може да подчини, да дисциплинира богатите, но хаотични и безцелно-бунтарски сили на една творческа природа, като постави пред нея една определена цел. Анархистуващ бунтар в началото, чиято задача е само да отрича всички стари ценности и да дразни вкуса на благоприличието, Маяковски става после съзнателен планомерно работещ деец на социалистическото строителство, става поет на новата съветска епоха — неин глас, неин славословец“.

Колко далеч са от тая вярна оценка някои „модерни“ днешни историци на литературата и критици, които напушат конкретно-историческия подход в оценката на литературните явления!

Известни увлечения в тази част на статията Цанев допуска при разглеждане проблема за новаторството на Маяковски. „Делото на Маяковски — пише авторът — е отрицание на всички стари поетически традиции“.

Вторият дял от статията е посветен на проникването и влиянието на Маяковски в България. И тук авторът е много прецизен в оценките, които прави. Той изхожда както от характера на ранното творчество на Маяковски и на неговите творби от първите години след революцията, с които главно поетът е познат в България през 20-те години, така и от идейно-естетическите позиции на писателите, които се влияят от Маяковски. Така например, като цитира думите от уводната статия на „Маяковски лист“, издаден от кръга „Новис“. „В България Маяковски е наш“, Цанев пояснява: „Като се имат предвид отношенията между „Новис“ и тогавашната литературна група около „РЛФ“, това заявление вероятно значи, че Маяковски принадлежи повече на писателите около „Новис“.

Със своето зряло творчество Маяковски влияе на българските писатели едва през 30-те години: „По-късно, в „РЛФ“, „Кормило“, „Щит“ и другите издания на пролетарските писатели той влияе с по-новите си творения, в които звучи повече бодрият глас на един поет на нов свят и в които поетическото действие е много по-усъвършенствувана и по-особена. Въздействието в тази среда е извънредно широко.“ Цанев разглежда различните степени и форми на влияние на Маяковски върху българските поети — от творческото

¹ Литературная газета, № 35, 26. VI. 1940 г.

стимулиране на самобитните талантиливи поети до днешното подражание. Третият дял от статията на Цанев е посветен на преводите на Маяковски в България.

Както видяхме, отзив за статията на Цанев се появява в „Литературная газета“, тя попада и в къщата-музей „Вл. Маяковски“. Общо взето статията е положително оценена и в книгата на Т. Павлов „Поезията на Вл. Маяковски“. Тук обаче все още дава отражение неизживеният спор от „Кормило“, известни различия в позициите и др. Някои от своите оценки в тази книга, и по-специално — оценката за поемата „Мечта“ от Хр. Радевски след 9 септември 1944 г. Т. Павлов коригира. Има един съществен момент обаче в критичните бележки на Т. Павлов, който е от принципиално значение. Павлов с основание твърди, че независимо от различията в стила на Смирненски и на Маяковски, в творчеството на тези вдъхновени певци на социалистическата революция има много по-голяма близост, много по-голямо родство, отколкото между поезията на Маяковски и някои стихове на български поети, които само външно подражават на Маяковски: „Вътрешната форма, — пише Павлов, — т. е. същинската художествена форма у Смирненски от периода на неговата поетическа зрялост, тъкмо обратно, напомня в много отношения именно формата у зрелия Маяковски: стихът е необикновено динамичен, поетическите образи са много ярки и наситени не само с дълбока борческа идейност, но и със стихийна емоционална сила, езикът е много изразителен и същевременно понятен за масите, единствено за които поетът пише, актуалността и ударността изпъкват на преден план и пр.“¹

Тук става дума вече не за влияние на Маяковски, а за родство на социалистическо-реалистичната поезия — един проблем, който чака своето подробно осветление.

Като един от най-близките примери за влиянието на Маяковски върху българските поети може да се посочи стихотворението на Хр. Радевски „Моят стих“, публикувано в кн. 10, 1938 г. на „Изкуство и критика“:

Мой обичен, мой груб, мой честен стих,
измъчен като воин в бой, в окопите,
стой твърд, стой смел на своя пост!

Мъсти

за всеки чист човешки стон и ропот.

Тук не става дума за образната близост (това по-скоро е слабост на стихотворението), а за основната идейно-естетическа позиция на поета, която е тъй близка до тая на Маяковски в зрелия период от неговото творчество и по-специално в поемата „С пълен глас“.

От останалите материали за съветската литература, публикувани в „Изкуство и критика“, заслужава внимание статията на Хр. Радевски „Починали съветски писатели“ (кн. 7, 1938 г.), в която се съобщава за смъртта на Иля Илф, П. Романов, Н. Огнев, С. Малишкин и А. Куприн. За всеки от тях Радевски дава кратка био-библиографска справка. По-голямо внимание е отделено на Иля Илф и А. Куприн, чието творчество е доста познато вече в България. Като говори за Куприн Радевски напомня безплодните години и митарствата на писателя като емигрант, неговото задоволство от завръщането в СССР, от всичко, което е направено там. „През годините, когато прекарах Радевски — тука са изникнали много дворци, заводи и градове. Но най-чудното от всичко, което е изникнало през това време, и най-хубавото, което видях в родината си, — това са хората, сегашната младеж и децата.“

¹ Т. Павлов, Поезията на Вл. Маяковски. . . , 1940, стр. 82.

За големия успех на „Платон Кречет“ на сцената на Народния театър разказва П. Пенев “(кн. 9, 1940 г.). Той обръща главно внимание на основния образ в пиесата — Платон, в изпълнението на талантливия актьор Иван Димов. Платон — това е частица от съветския народ, негов представител, носител на новата социалистическа нравственост. Рецензентът става изразител на възторга, с който прогресивната публика посреща пиесата: „Новото съветско изкуство, което намира такъв бляскав прием сред нашите културни среди и народа, напоследък е представено и на сцената на народния театър с пиесата „Платон Кречет“ от известния съветски драматург А. Корнейчук, народен представител и подпредседател на Украинската съветска република. Тази пиеса, посрещната с нескриван възторг от публиката, дължи своя успех предимно на сценичните си качества и най-вече на новото, светло и вдъхновено отношение към човека и човешкия живот изобщо.“

С нахлуването на хитлеристите в СССР се слага край и на минималните възможности за легална пропаганда на съветската литература в България. От този момент тя споделя съдбата на пролетарската и борческата антифашистка българска литература — предава се нелегално от ръка на ръка ведно с оръжието. Но в съзнанието на прогресивните български писатели и читатели тази литература е изградила вече оня свободен свят, в името на който се води борбата. Този свят — светът на социализма — е заветна мечта на творци и борци! И затова тази литература остава непобедима! С тази мисъл започва и завършва своите спомени за онова време и редакторът на „Изкуство и критика“ Г. Цанев: „Какви не пречки поставяха пред нейното проникване и разпространение, на какви не преследвания бяха подложени ония, които се учеха от нея на литературно творчество и жизнен подвиг — и все пак тя преодоля всичко. Тя — съветската книга. Книгата, родена от Октомври, която прославя революцията и утвърждава съветския строй. Носителката на новаторски дрзновения.“

Тайно или явно, тя стигна до нас и стана любим другар и вдъхновител на прогресивния български читател. Заедно с прогресивната наша литература тя поддържаше неговия дух през цялото време на фашистката диктатура. Тя стана учител на нашия демократичен писател. Тя победи.“¹

¹ Г. Цанев, Традиция и новаторство, 1965 г., стр. 285.